

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. КОРЕЦЬКОГО**

ОСТРОВСЬКА Богдана Василівна

УДК 341.018; 341.231.14

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ
В КОНТЕКСТІ БІОЕТИКИ**

12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є монографія.
Робота виконана у відділі міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор
ДЕНИСОВ Володимир Наумович,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
завідувач відділу міжнародного права
і порівняльного правознавства,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
МЕДВЕДЄВА Марина Олександрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут
міжнародних відносин, професор
кафедри міжнародного права;

доктор юридичних наук, професор
КАМІНСЬКА Наталія Василівна,
Інститут законодавства Верховної Ради
України, головний науковий консультант
відділу моніторингу законодавства;

доктор юридичних наук
КОНОНЕНКО Валерій Петрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, доцент кафедри
міжнародних відносин, міжнародної
інформації та безпеки.

Захист відбудеться 16 квітня 2021 р. о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано 11 березня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат юридичних наук

Т. І. Тараконич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався прискоренням науково-технічного прогресу в біології, медицині, генетиці, а також інтеграцією багатьох галузей наук (природничих, технічних, гуманітарних). Впровадження їх здобутків розширило діапазон втручань у природу людини та відкрило нові можливості для контролю за біологічним процесом життя людини від моменту його зародження і до біологічної смерті. Водночас певні наслідки цих процесів поставили питання про їх етичність щодо людини, оскільки можуть бути спрямовані не лише на її благо, а й на шкоду, та загрожувати її життю та здоров'ю, що веде до дегуманізації суспільства. Тому ці здобутки потребують чіткої регламентації як у внутрішньому праві держав, так і в міжнародному праві. З кожним новим досягненням обсяг таких питань значно розширюється, збільшується кількість суб'єктів, зацікавлених у їх практичній реалізації.

Застосування досягнень біомедицини та генної інженерії у таких сферах, як допоміжні репродуктивні технології, клонування, генетична модифікація, штучне переривання вагітності, евтаназія, використання анатомічних матеріалів для науково-дослідних цілей, донорства і трансплантації тощо, зумовило необхідність захисту права людини на життя та її гідності в рамках міжнародного права. Вирішення всього комплексу зазначених питань в цьому аспекті можливе лише на основі сучасних напрацювань у біології, медицині, релігії та філософії, що характеризує дану проблему як міждисциплінарну за своєю сутністю. Виходячи з цього, цей науковий напрям, що поєднує природничі та гуманітарні аспекти у сфері захисту життя людини та її гідності в умовах розвитку новітніх технологій, отримав у науці та практиці назву біоетики, яка стала також складовою міжнародного права як його нового напрямку.

Утвердження біоетичного підходу до новітніх досягнень біомедицини та генної інженерії призвело до виникнення в міжнародному праві відповідних конвенційних норм, а також актів рекомендаційного характеру, з яких почалося становлення нової міжнародно-правової галузі. Поряд із цим сучасне внутрішнє право держав демонструє створення низки норм у цій сфері, які значною мірою характеризуються різноманітністю, вимагаючи уніфікації в міжнародному праві. Згідно з усталеною концепцією міжнародного права прав людини кожна людина має право на життя та гідність, що вимагає сьогодні узгодження новітніх технологій у сфері біології та медицини з етичними питаннями нового

рівня захисту в міжнародному праві даного права людини на усіх стадіях її розвитку. Саме такий підхід до захисту права людини на життя в контексті біоетики характеризує його як міжнародне біоправо.

Розвиток біоетики в міжнародному праві доповнює загальний зміст права людини на життя, встановлений у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція 1950 р.) та інших актах. Наразі міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики базується на актах, прийнятих ЮНЕСКО, насамперед Загальній декларації про геном людини і права людини 1997 р., Міжнародній декларації про генетичні дані людини 2003 р., Загальній декларації про біоетику та права людини 2005 р. Водночас на європейському регіональному рівні сфера захисту права на життя регламентується прийнятою Радою Європи Конвенцією про права людини і біомедицину 1997 р. (далі – Конвенція Ов'єдо) та чотирма Додатковими протоколами до неї, а також певною мірою правом ЄС.

На універсальному та регіональному рівнях створена інституційна структура, яка займається питанням біоетики і міжнародного права у вигляді комітетів з біоетики, насамперед Міжнародного біотичного комітету та Міжурядового біотичного комітету, створених у рамках ЮНЕСКО, а також Комітету з біоетики Ради Європи, повноваження яких пов'язані з підготовчою роботою з розробки та експертної оцінки відповідних актів, спрямованих на захист прав людини у сфері біомедицини.

З огляду на тенденцію до появи у внутрішньому праві держав низки біоправ, що стосуються штучного переривання вагітності, евтаназії, клонування, втручання в генотип людських гамет і ембріонів тощо, актуалізується питання їх міжнародно-правового регулювання, оскільки в контексті біоетики вони вступають у суперечність з правом людини на життя.

Загальнотеоретичною базою для даного дисертаційного дослідження є праці таких представників вітчизняної науки міжнародного права, як М. Буроменський, В. Буткевич, М. Гнатовський, В. Денисов, І. Лукашук, О. Мережко, М. Микієвич, М. Михайловський, В. Мицик, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Стешенко, Л. Тимченко, Л. Фалалеева та ін.

Питання, безпосередньо пов'язані з проблематикою права людини на життя, серед українських учених досліджували в контексті: загального зв'язку біоетики і права – Т. Тарахонич, О. Тарахонич, міжнародного права прав людини – Н. Васильєва, Г. Гулєвська А. Іойриш,

Н. Камінська, В. Кононенко, Т. Короткий, К. Ксьондзик, М. Медведєва, О. Мірошніченко, М. Тиріна, права біоетики – О. Кашинцева, В. Третякова, медичного права – Р. Гревцова, І. Сенюта, С. Стеценко, Я. Триньова, теорії права – О. Рогова, цивільного права – С. Булеца, А. Головащук, кримінального права – В. Глушков, В. Куц, медицини – П. Вітте, Ю. Кундієв, В. Медведєв, П. Музиченко, О. Огірко, біології – В. Грищенко, філософії – С. Вековшиніна, В. Кулініченко, С. Пустовіт, християнської біоетики – І. Бойко, П. Гусак тощо.

Зарубіжні дослідження біоетичних проблем здійснювалися у контексті: виникнення біоетики як нової науки (В. Р. Поттер), біомедичної етики (К. Бик, Т. Бічмп, О. Золотарьова, Р. Петров, В. Сальніков, І. Сілуянова, Дж. Чілдресс), прав та гідності людини (І. Бабаджанов, Н. Галлус, О. Капінус, О. Концевенко, Е. Кузнєцов, Н. Кузнєцов, А. Ланглуа, Ш. МакЛін, А. Нікітіна, Г. Романовський, Є. Савошикова, Дж. Сміт, Н. Крилова, М. Фрімен, Г. Шмідт, К. Шнайдер), аналізу біоетичних і юридичних дискурсів (М. С. Кладос), міжнародного права (С. Амруні, Р. Кларк, О. Концевенко, Н. Ленуар, Б. Матґє, К. Оре, Г. Пюппінк, Ф. М. Сарагоса, І. Семьонов, О. Тарас'янц, Д. Томасма, Л. Туршук, Ф. Франчоні, Х. Хакер, О. Холодова), біоправа (Н. Біллер-Адорно, Д. Дуайер, П. Кемп, Я. Рендторф), біоюриспруденції (Р. Токарчик), взаємозв'язку біоетики та біоправа (Д. Бейлєвельд, Р. Браунворд, Л. Шеферд), глобальної біоетики (М. Стентон-Жан, Х. тен Хає), міжнародного біоправа (Р. Андорно, Ч. Капорале, І. Павоне, Т. Фонс, С. Шедвіль), філософії (О. Желобов, І. Мальбахова, Т. Сідорова, П. Тищенко, Б. Юдін), християнської біоетики (Дж. Брек, Г. Енгельгардт, М. П'єстро, Е. Сгречча, А. Спаньйоло), впливу біотехнологій на майбутнє людства (Ф. Фукуяма) та ін. Міждисциплінарні наукові дослідження у цій сфері є складовою сучасної доктрини біоетики в міжнародному праві.

Відзначаючи вагомий внесок цих учених у розробку теоретичних і практичних аспектів забезпечення права на життя, слід, однак, констатувати фрагментарний характер багатьох праць із цієї проблематики, відсутність комплексних досліджень міжнародно-правового регулювання права людини на життя в контексті біоетики. Це й зумовило вибір теми даного дослідження та необхідність розробки власної концепції.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене відповідно до Стратегій та програми з біоетики ЮНЕСКО з метою вдосконалення та розробки нормативних положень щодо захисту прав людини в контексті розвитку науки та інноваційних

технологій у міжнародному праві та внутрішньому праві держав. Біоетична проблематика роботи прямо стосується реалізації завдань, викладених у Стратегії ЮНЕСКО з прав людини (пп. «А» п. 19 розд. II), а також 4-ї Стратегічної цілі Середньострокової Стратегії ЮНЕСКО 37 С/4 (2014-2021) у контексті взаємозв'язку Великих програм II (Природничі науки), III (Соціальні та гуманітарні науки) на міждисциплінарній основі.

Дисертація виконана в межах планової науково-дослідної роботи Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах» (номер державної реєстрації 0118UA003692).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є концептуалізація біоетичних аспектів міжнародно-правового регулювання права людини на життя.

Для досягнення даної мети дисертанткою були поставлені такі дослідницькі *завдання*:

– визначити процес інтеграції біоетики як міждисциплінарної галузі в міжнародне право під впливом інноваційних технологій у біомедицині, а також становлення та розвиток концепції права на життя в контексті біоетики;

– показати роль системи ООН, Ради Європи та Європейського Союзу в становленні міжнародного біоправа як нової галузі захисту прав людини в міжнародному праві;

– здійснити систематизацію актів міжнародних та регіональних організацій у сфері захисту права людини на життя в контексті біоетики;

– визначити загрози життю людини в процесі застосування наукових досягнень у біології та медицині (у сфері штучного переривання вагітності, допоміжних репродуктивних технологій, клонування, генетичної модифікації, евтаназії, донорства і трансплантації) та виявити прогалини у міжнародно-правовому регулюванні права людини на життя;

– з'ясувати суперечності між нормами міжнародного та внутрішнього права у досліджуваній сфері, зокрема щодо правового статусу ембріона людини, репродуктивних прав, «права» людини на смерть тощо, насамперед виходячи з узагальнення прецедентної практики Європейського суду з прав людини;

– розробити пропозиції до нормативних положень щодо захисту права людини на життя (в контексті розвитку науки та інноваційних технологій) в міжнародному праві та внутрішньому праві держав;

– встановити роль біоетичних принципів у розвитку та захисті права людини на життя в міжнародному праві;

– висвітлити значення християнських цінностей як визначальних чинників європейської правової культури у захисті життя та гідності людини в світлі розвитку біоетики, їх вплив на розвиток права людини на життя в міжнародному праві.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини щодо захисту права людини на життя у сфері біоетики.

Предмет дослідження – принципи та норми міжнародного права, що стосуються права людини на життя в контексті біоетики.

Методи дослідження визначаються його метою та завданнями. У роботі використовується науково-методологічний інструментарій, що системно поєднує філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові підходи і методи до концептуального вирішення досліджуваних проблем.

Життя та смерть людини є природними процесами, а тому дискусії стосовно їх визначення в міжнародному праві мають співвідноситися з даними природничих наук. Від нормативно встановленого моменту зародження життя людини та критеріїв смерті безпосередньо залежить захист її права на життя. Отже, лише на основі міждисциплінарного підходу можна визначити зміст права людини на життя та забезпечити його реалізацію на практиці.

Синергія біоетики з міжнародним правом також обумовлена використанням таких складових, як світорозуміння, загальні філософські закони і категорії, фундаментальні загальнотеоретичні концепції (п. 1.1, 1.2, 2.1–2.2).

Серед філософських методів насамперед використовувався діалектичний – при з'ясуванні причин та наслідків біоетичних проблем, обумовлених наявністю правових колізій, які стосуються права на життя та виникають у зв'язку з неоднозначністю законодавства держав, а також їх розв'язання у контексті розвитку міжнародно-правового захисту права людини на життя (п. 1.1, 2.2, 5.1–5.5). Завдяки виявленню суперечностей в їх єдності й боротьбі розкрито особливості та спільні тенденції у міжнародно-правовому і внутрішньоправовому регулюванні права людини на життя, враховуючи його біоетичні аспекти, які виявилися, зокрема, в процесі аналізу практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо захисту ембріона та плоду людини, а також з питань застосування евтаназії (п. 6.1–6.3).

Використання аналізу, синтезу, системного та структурно-функціонального методів дало змогу дослідити основи системи міжнародно-

правового регулювання права людини на життя, а також взаємний вплив міжурядових та неурядових міжнародних організацій у розробці стандартів захисту життя людини у зв'язку із застосуванням сучасних досягнень біології та медицини. Це стосується нормотворчої діяльності ООН, її спеціалізованих установ – ЮНЕСКО, ВООЗ (п. 2.3–2.4), а також Парламентської асамблеї та Комітету міністрів Ради Європи, Європейського Союзу (п. 3.1–3.2). При цьому аналіз норм внутрішнього права держав, а також міжнародно-правових актів і резолюцій у сфері захисту права людини на життя дав змогу зробити висновки, що стосуються усунення низки прогалин у правовому регулюванні захисту життя людини, насамперед на пренатальній стадії її розвитку, а саме заборони маніпуляцій з ембріонами, а також торгівлі органами, тканинами та фетальними матеріалами (мертвого ембріона/плоду) людини тощо (п. 5.1–5.5). Метод узагальнення використано в процесі розробки нових принципів і норм у контексті вирішення біоетичних проблем (Додаток).

На основі застосування історичного методу досліджено біоетику в її еволюції як у загальнонауковому розвитку, так і в праві, починаючи зі становлення біоетичної доктрини в міжнародному праві та актуалізації біоетичних принципів у захисті прав людини, насамперед права на життя, і подальшого формування на їх основі міжнародно-правових норм як процесу становлення міжнародного біоправа (п. 1.2, 2.1, 4.1). Це дало змогу простежити генезис регулювання права на життя в міжнародному праві в контексті застосування до людини інноваційних технологій у біомедицині, насамперед тих, які містять явні чи приховані загрози її життю (п. 2.2, 5.1–5.5). Цей метод використано також для виявлення динаміки змін процесуальних та матеріальних норм міжнародного права в процесі їх поступового розвитку, зокрема в контексті практики ЄСПЛ, що стосується біоетичних аспектів захисту життя людини (п. 6.1–6.3).

Для виявлення прогалин і суперечностей у законодавстві держав з питань біоетики, розробки пропозицій щодо їх усунення та вдосконалення міжнародно-правового регулювання в цілому було застосовано також формально-логічний метод (п. 6.1–6.3). За його допомогою обґрунтовується положення, що прийняття рішень виключно на підставі формальної логіки часто не дає ефективного результату, перешкоджаючи з'ясуванню динаміки сутнісних явищ проблеми, а також не враховує необхідність дотримання принципу справедливості та балансу інтересів.

Порівняльний метод застосовано при аналізі законодавства низки держав, що характеризуються різним правовим регулюванням питань, які стосуються біоетичних аспектів прав людини, а також практики національних судів та ЄСПЛ з метою виявлення та усунення суперечностей між нормами міжнародного та внутрішнього права у цій сфері (п. 6.1–6.4).

Методи прогнозування та моделювання застосовано для розробки рекомендацій щодо формування договірних та інституційних механізмів міжнародно-правового регулювання відносин у контексті біоетики, насамперед шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм на основі актів рекомендаційного характеру ЮНЕСКО та Ради Європи, які можна визнати біоетичними стандартами захисту прав людини (п. 5.1–5.5). Отже, положення зазначених рекомендаційних норм часто можна розглядати як норми міжнародного права *de lege ferenda* (Додаток).

Формально-юридичний метод використовувався в процесі формування авторських правових дефініцій та характеристики правової природи біоетичних норм і аналізу міжнародно-правових та національних норм щодо права людини на життя (п. 1.2).

Метод систематизації застосовано при визначенні окремих біоетичних напрямів у міжнародному праві та зведенні норм і принципів, що стосуються біоетики, в єдину систему міжнародного біоправа, що сприяє уніфікації міжнародних стандартів захисту права людини на життя, уникненню правових колізій, що можуть виникнути з огляду на відмінності правових підходів до регулювання біоетичних проблем, пов'язаних із порушеннями цього права (п. 1.2, 4.1).

Структурно-функціональний метод використано для класифікації принципів і норм, які регламентують право людини на життя, а також дослідження міжнародних та регіональних механізмів його захисту, судової практики, що стосувалася біоетичних аспектів (п. 3.1–3.2, 4.1–4.3, 6.1–6.4).

У дослідженні широко використовувався метод спостереження, що дало змогу виявити необґрунтованість посилань заявників на норми Конвенції 1950 р. у формулюванні їх правових позицій при зверненні до ЄСПЛ та формальність підходу до розв'язання складних біоетичних проблем, що стосувалися права на життя, в обґрунтуванні позиції суддів при прийнятті рішення (п. 6.1–6.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним міждисциплінарним дослідженням,

в якому концептуалізовано сутність та особливості міжнародно-правового регулювання права людини на життя в контексті біоетики.

Уперше:

– охарактеризовано виникнення і розвиток біоетичної доктрини в міжнародному праві: від становлення концепції права на життя як складової міжнародного права прав людини в рамках ООН і до прийняття конвенційних норм, які стосуються біоетичних аспектів цього права, зумовлених появою інноваційних біомедичних технологій, а також міжнародних механізмів його забезпечення;

– доведено необхідність досягнення на міжнародному рівні глобального консенсусу з біоетичних питань як нових загальних стандартів міжнародного біоправа та їх утвердження в міжнародному праві, що є довгостроковою стратегією міжнародного співтовариства з огляду на різноманітність правових, культурних і релігійних традицій держав та необхідність їх узгодження;

– запропоновано авторське визначення таких понять: «біоетика в міжнародному праві» – міждисциплінарна наукова галузь, що регулює в міжнародному праві досягнення науково-технічного прогресу в біології, медицині та суміжних науках, пов'язаних з правом людини на життя; та «міжнародне біоправо» – особлива система принципів і норм міжнародного права, встановлених у міжнародних договорах універсального та регіонального характеру, що стосуються прав людини на життя та її гідності у сфері біоетики, зокрема у біомедицині, а також механізмів їх міжнародно-правового захисту;

– здійснено систематизацію норм міжнародно-правових актів та резолюцій універсального та регіонального характеру, прийнятих в рамках ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ, Ради Європи та Європейського Союзу, в сфері захисту життя людини та її гідності в процесі застосування інноваційних біомедичних технологій;

– з'ясовано важливість встановлення в міжнародному праві загальноприйнятого визначення поняття «людина» та показано, що у внутрішньому праві держав досі переважають національні підходи до його визначення, зумовлюючи існування різних правових концепцій регулювання захисту права людини на життя і особливо в контексті біоетики;

– розроблено концептуальні підходи до захисту права на життя людини та її гідності у сфері штучного переривання вагітності та допоміжних репродуктивних технологій, що стосуються міжнародно-правового захисту права на життя ембріона, зачатого *in vitro* («у склі») до моменту його імплантації в організм матері, як біологічної, так і сурогат-

ної; уніфікації правового статусу ембріона людини як зачатого природнім способом, так і створеного в результаті застосування різних методів допоміжних репродуктивних технологій (гомологічного та гетерологічного запліднення *in vivo* («всередині живого організму»), *in vitro*), в тому числі за допомогою методу клонування; заборони створення ембріонів людини з метою використання ембріональних стовбурових клітин та іншого матеріалу для наукових, медичних, косметичних цілей тощо; встановлення однакового міжнародно-правового захисту ембріона людини *in vitro* та ембріона людини *in utero* («в утробі»);

– доведено необхідність заборони в міжнародному праві генетичної модифікації людини, а саме: експериментів та маніпуляцій з гаметами та ембріонами людини зі складно прогнозованими біологічними чи соціальними наслідками, у тому числі трансгенез, химеризацію, генетичну чи епігенетичну трансформацію зиготи чи її біологічних джерел; «біотехнологічного покращення людини» як її генетичної модифікації шляхом застосування інноваційних технологій для вдосконалення її фізичних чи інтелектуальних якостей, що не стосується досягнення терапевтичної мети;

– визначено позиції щодо регламентації евтаназії, а саме: заборона евтаназії як активної форми – асистованого суїциду, так і пасивної – «вбивства з милосердя»; надання паліативної допомоги як альтернативи евтаназії; забезпечення права на відмову від лікування, зокрема життєпідтримуючої терапії, на основі принципів автономії, інформованої згоди пацієнта на медичне втручання та вибір методів лікування, навіть якщо це спричинить його смерть, що може бути засобом реалізації права на природну смерть; встановлення неправомірності виділення «права» на смерть як зі змісту права на життя, так і як окремого права людини;

– обґрунтовано важливість встановлення в міжнародному праві механізмів контролю в сфері використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин та крові) для науково-дослідних цілей, донорства і трансплантації, що стосуються: імплементації міжнародно-правових стандартів біоетики у внутрішнє право держав та створення відповідних механізмів їх забезпечення; створення загальнодоступних та регулярно оновлюваних міжнародних реєстрів донорів; заборони торгівлі органами і тканинами людини; уніфікації правового регулювання донорства і трансплантації для максимально швидкого забезпечення потреб у донорських анатомічних матеріалах; визначення правового статусу тіла людини та його частин, а саме органів, тканин та клітин, у тому числі гамет людини, з метою запобігання їх комерціалі-

зації; прийняття в рамках ООН Конвенції про заборону торгівлі органами і тканинами людини, насамперед для протидії торгівлі людьми з метою вилучення їх органів; регламентації охорони тіла людини після її смерті для регулювання питання донорства і трансплантації з метою попередження торгівлі органами і тканинами людини, зокрема заборони використання фетальних матеріалів людини для трансплантації; поширення заборони оплати за надання анатомічних матеріалів людини на осіб, які, з метою купівлі чи продажу потрібного органу, намагаються обійти національне законодавство, виїжджаючи до країн, де відсутня заборона на використання донорства в комерційних цілях;

- визначено базові принципи до проекту Додаткового протоколу до Конвенції про права людини і біомедицину про захист ембріона та плоду людини;

- висвітлено вплив християнських засад біоетики на становлення етичних норм щодо захисту права на життя в міжнародному праві, основу яких становить концепція захисту життя людини від зачаття і до природної смерті.

Удосконалено:

- біоетичну складову як природну основу поняття права людини на життя в міжнародному праві;

- критерії необхідності встановлення в міжнародному праві моменту зародження людського життя, які засновуються на принципах і нормах біоетики;

- аргументацію ратифікації Конвенції Ов'єдо і Додаткових протоколів до неї та подальшої імплементації їх положень у внутрішнє право держав-учасниць, а також прийняття в рамках Ради Європи Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину про захист ембріона та плоду людини;

- розуміння сфери можливостей (в окремих випадках виключно в інтересах захисту життя матері) встановлювати в міжнародному праві обмеження права людини на життя на пренатальній стадії її розвитку;

- обґрунтування підстав для поширення на ембріон людини права на життя на всій пренатальній стадії його розвитку, починаючи з моменту зародження людського життя;

- поняття гідності людини в міжнародному праві як складової права на життя в контексті біоетики, що включає право на людську ідентичність або право називатися людиною, право на народження та право на розвиток власної особистості;

- методологію визначення в міжнародному праві норм *de lege ferenda*, що стосуються біологічного статусу ембріона людини, який

ґрунтується на тому, що він є не лише сукупністю клітин чи заплідненою яйцеклітиною, і водночас нетотожний ні органу чи його частині, ні частині організму матері, оскільки може відрізнятись за групою крові, резус-фактором, статтю від материнського, та насамперед тому, що за біологічними ознаками ембріон людини володіє унікальною комбінацією генів – генетичним кодом, що відрізняє його від клітин організму матері та батька. З огляду на це він не може розглядатись в міжнародному праві, як і у внутрішньому праві держав, як власність, тому його біологічні чи фактичні батьки мають батьківські права виключно в контексті піклування та захисту протягом усього його внутрішньоутробного періоду життя як ще ненародженої дитини;

– обґрунтування міжнародно-правових норм *de lege ferenda*, що стосуються використання і розпорядження ембріонами, які залишилися неімплантованими, зокрема які стали предметом спору між генетичними батьками з цього питання, їх права мають розглядатись як рівноправні, а при неможливості одного з них реалізувати своє батьківство іншими засобами, ніж шляхом використання ембріонів, перевага має надаватись інтересам цієї сторони спору над інтересами другої сторони, яка бажає уникнути репродукції;

– аргументацію зв'язку практики держав у сфері клонування та генетичної модифікації людини з правом на життя та необхідності розробки універсальної Конвенції про клонування людини з включенням до неї положень, що стосуються заборони всіх форм клонування, встановлення мораторію на терапевтичне клонування, утворення конвенційного органу контролю, створення національних банків кріоконсервованого клітинного матеріалу новонароджених та клітин з аутологічного матеріалу, а також обмеження маніпуляцій із генетичним матеріалом людини терапевтичними, діагностичними чи профілактичними цілями.

Набули подальшого розвитку:

– фактологічна основа необхідності прийняття універсальної Конвенції про біоетику та права людини або Додаткового протоколу з біоетичних питань до Конвенції 1950 р. з огляду на те, що право на життя, як центральне в системі прав людини, має бути регламентовано з урахуванням біоетичних проблем, спричинених застосуванням інноваційних біотехнологій;

– характеристика, з точки зору норм міжнародного права *de lege ferenda*, допоміжних репродуктивних технологій, які підлягають забороні, а саме тих, що стосуються: створення ембріонів людини, насамперед шляхом клонування, з метою проведення на них наукових екс-

периментів та використання їх як донорського біоматеріалу, зокрема для отримання стовбурових клітин; знищення ембріонів людини *in vitro ma in utero* з метою використання їх як донорського біоматеріалу; зміни прямого призначення ембріонів людини *in vitro*, які підлягають кріоконсервації, тобто їх імплантації з метою подальшого розвитку *in utero*;

- положення щодо важливості збереження життєвого потенціалу ембріонів людини для імплантації їх *in utero* особам, які страждають на безпліддя, відповідно до програм донорства ембріонів як переважної альтернативи знищення ембріонів у зв'язку з розлученням, смертю, недієздатністю одного чи обох із подружжя, а також закінченням строку зберігання ембріонів за контрактом;

- положення про те, що легалізоване в законодавстві низки держав право на смерть, незалежно від того, чи є воно асистованим суїцидом, чи «вбивством з милосердя», не можна розглядати як складову права людини на життя, і в цьому значенні таке право не може бути встановлене в міжнародному праві;

- обґрунтування необхідності заборони легалізації дитячої евтаназії, яка за своїм характером не може ні належати до дитячої паліативної допомоги, ні бути її альтернативою при наявних патологіях новонароджених чи генетичних патологіях;

- конкретизація тенденції врахування ЄСПЛ новітніх досягнень у біомедицині в контексті біоетики, особливо з питань захисту права людини на життя, як його прецедентної практики, що має сприяти уніфікації внутрішнього права держав-членів Ради Європи у цій сфері;

- необхідність встановлення в міжнародному праві норм *de lege ferenda*, що стосуються безпеки людини як біологічної істоти у зв'язку із застосуванням інноваційних технологій до людини, що можуть становити загрозу для її ідентичності та є вкрай важливими для збереження нинішніх та майбутніх поколінь у контексті загальної безпеки всього людського роду (*human race*);

- аргументація щодо реалізації права на батьківство як складової репродуктивних прав людини, яке має враховувати інтереси як матері, так і батька дитини, виходячи з важливості їх спільної відповідальності за життя та здоров'я дитини.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути використані: в процесі виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань з міжнародного біоправа та приведення національного законодавства країни у відповідність до міжнародних норм, зокрема шляхом їх імплементації; у національній судовій практиці, в якій

питанням біоетики, особливо в контексті права людини на життя, має надаватися безумовна перевага; у правотворчій діяльності – для визначення основних напрямів правових та інституційних реформ на міжнародному та національному рівнях, зокрема для розробки нових актів у сфері прав людини; в науково-дослідній роботі з міжнародного та національного права, складовою якої є подальше вирішення проблем, що характеризують біоетичні аспекти захисту прав людини, і насамперед її права на життя; у навчальному процесі – для підготовки і перепідготовки фахівців юридичного профілю, спеціалістів з прав людини, та розробки і викладання спецкурсів з міжнародного права прав людини, міжнародного приватного права, а також конституційного, цивільного, сімейного права та філософії права.

Сформульовані в роботі положення та висновки мають науково-практичне значення. Так, у зв'язку з розробкою Робочою групою, створеною в рамках Міжнародного біоетичного комітету ЮНЕСКО, додаткових принципів захисту майбутніх поколінь, що мають доповнити ст. 16 Загальної декларації про біоетику та права людини 2005 р., автором, як експертом кафедри ЮНЕСКО «Права людини, мир, демократія, толерантність і взаєморозуміння між народами» в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», підготовлено «Пропозиції щодо базових принципів захисту ембріона та плоду людини для майбутніх поколінь» (*Suggestions on the basic principles of Human Embryos and Fetuses protection for Future Generation*), які характеризують біомедичний підхід до проблеми захисту майбутніх поколінь в контексті міжнародного права та біоетики. Зазначені Пропозиції надіслані до Міжнародного біоетичного комітету ЮНЕСКО 2 грудня 2020 р. в рамках підготовки до його 27 чергової сесії (17 грудня 2020 р.).

У зв'язку з актуалізацією в рамках Ради Європи дискусії щодо етичних та правових питань, пов'язаних із технологіями редагування генома в контексті більш точного роз'яснення ст. 13 (Втручання в геном людини) Конвенції Ов'єдо, відповідно до п. 21 Звіту Комітету з біоетики Ради Європи за підсумками проведеного ним 17 засідання 3-6 листопада 2020 р., дисертанткою підготовлено пропозиції з цього питання, які стосуються також базових принципів до проекту Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину про захист ембріона та плоду людини, що в даний час розробляється Комітетом. Зазначені авторські «Пропозиції щодо базових принципів проекту Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину про захист ембріона та плоду людини» (*Proposals for the basic principles of the draft Additional Protocol to the Convention on Human Rights and*

Biomedicine for the Protection of Human Embryos and Fetuses) було надіслано до Комітету з біоетики Ради Європи 4 січня 2021 р.

З метою впровадження міжнародного досвіду щодо захисту репродуктивних прав людини дисертанткою в лютому 2020 р. розроблено авторські пропозиції до проекту наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці щодо штучного переривання вагітності». Також автор брала участь у наданні правової підтримки щодо функціонування мережі Кабінетів доабортного консультування, які були відкриті в Україні з метою профілактики абортів та підтримки інституту сім'ї.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження, включаючи висновки та пропозиції, що містяться в ньому, є результатом особистого творчого пошуку автора. Для аргументації окремих положень роботи використано праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, а також представлені на міжнародних і всеукраїнських конференціях, конгресах, круглих столах та інших наукових форумах: міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов і культур» (Київ, 30 берез. – 1 квіт. 2016 р.; тези опубліковано); міжнародному форумі «Взаємодія політиків і громадськості у просуванні християнських цінностей на міжнародній арені» (Київ, 2–3 черв. 2016 р.); круглому столі «Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні» (Київ, 16 груд. 2016 р.; тези опубліковано); міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов і культур» (Київ, 29–31 берез. 2017 р.; тези опубліковано); міжнародному конгресі європейського права (Одеса, 21–22 квіт. 2017 р.; тези опубліковано); міжнародній науковій конференції «Дванадцять юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози» (Київ, 1–3 черв. 2017 р.; тези опубліковано); міжнародній конференції Ради Європи «20th anniversary of the Oviedo Convention: relevance and challenges» (онлайн, Страсбург, 24 жовт. 2017 р.); II міжнародному круглому столі «Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри» (Львів, 24–26 листоп. 2017 р.; тези опубліковано); міжнародній науково-практичній конференції «VI Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 22 груд. 2017 р.; тези опубліковано); міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов і культур»

(Київ, 11–13 квіт. 2018 р.; тези опубліковано); міжнародній конференції «EU's Common Values and General Principles of EU Law in EU External Agreements» (Київ, 16 квіт. 2018 р.); конгресі міжнародного і європейського права (Одеса, 25–26 трав. 2018 р.; тези опубліковано); III всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів» (Київ, 12 груд. 2018 р.; тези опубліковано); всеукраїнській науково-практичній конференції: «Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення» (Київ, січ. 2019 р.; тези опубліковано); міжнародній науковій конференції «Чотирнадцять юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» (Київ, 17–18 квіт. 2019 р.; тези опубліковано); міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 14 трав. 2019 р.; тези опубліковано); VII національному конгресі з біоетики (Київ, 30 верес. – 2 жовт. 2019 р.); міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Правотворчість та правозастосування у демократичній державі: теорія і практика» (Київ, 3 жовт. 2019 р.; тези опубліковано); круглому столі «Правове регулювання темпоральних меж життя людини» (Київ, 22 жовт. 2019 р.; тези опубліковано); міжнародній науково-практичній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (Одеса, 8–9 листоп. 2019 р.; тези опубліковано); міжнародній науковій конференції «VIII Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 21 листоп. 2019 р.; тези опубліковано); міжнародній конференції «Network e-Conference 2020 HELP of the Council of Europe: Marking 70 years of the European Convention on Human Rights in critical times» (онлайн, Страсбург, 8–9 лип. 2020 р.); XX міжнародних Успенських читаннях «Людська гідність та виклики пост-правди» (онлайн, Київ, 21–26 верес. 2020 р.); IV всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів» (онлайн, Київ, 10 груд. 2020 р.; тези опубліковано); міжнародно-правовому брифінгу Української асоціації міжнародного права «Пандемія COVID-19 як виклик міжнародному праву» (онлайн, Київ, 16 груд. 2020 р.); 27-й черговій сесії Міжнародного біоетичного комітету ЮНЕСКО (онлайн, Париж, 17 груд. 2020 р.; надіслано пропозиції, 2 груд. 2020 р.); XI міжнародній науково-практичній конференції «Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний досвід, сучасний стан та майбутні перспективи» (Київ, 22 груд. 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у 46 наукових працях, серед них одна індивідуальна монографія, 1 розділ у зарубіжній колективній монографії, 21 стаття у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, з яких 16 включено до міжнародних наукометричних баз даних, 2 публікації у науковому періодичному виданні іноземної держави, що входить до організації Економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 1 стаття у науковому періодичному виданні, включеному до Web of Science, 2 наукові видання, що додатково відображають результати дисертації та 18 тез наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація у вигляді монографії складається із вступу, шести розділів, поділених на 20 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи – 604 сторінки, із них основний текст – 491 сторінка, список використаних джерел (968 найменувань) – 100 сторінок, додаток – 4 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено ступінь наукової розробки проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок автора, наводиться інформація про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **розділі 1 «Світоглядні й теоретичні основи дослідження міжнародно-правового регулювання права людини на життя в контексті біоетики»** досліджено світоглядні й теоретичні засади регулювання права людини на життя в міжнародному праві у контексті біоетики.

У **підрозділі 1.1 «Вплив християнських цінностей на розвиток прав людини в міжнародно-правовому контексті біоетики»** висвітлено вплив християнської релігії на формування міжнародно-правового світогляду, зокрема християнської доктрини про природні права людини, що стосується впливу християнських цінностей на міжнародне право. Відповідно до християнського напрямку біоетики захист права на життя має здійснюватися від початку його зародження і до біологічної смерті людини. Зроблено висновок, що християнські цінності справили значний вплив на формування біоетичної доктрини, яка з розвитком науково-технічного прогресу в біології та медицині поширилася на міжна-

родне право, ґрунтуючись на повазі до гідності людини та цінності кожного людського життя.

Досліджено етичні засади втручання в природу людини, які були сформовані на основі християнської моралі, які з часом певною мірою дістали відображення у низці міжнародно-правових актів і резолюцій ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи та інших міжнародних організацій щодо захисту прав людини, насамперед права на життя.

У підрозділі 1.2 «Інтеграція біоетики в міжнародне право під впливом інноваційних технологій у біомедицині» показано, що дослідження проблем етики життя дістало прояв у біоетиці як міждисциплінарній галузі, котра охопила сферу захисту прав людини, і насамперед права на життя, тим самим започаткувавши в міжнародному праві виникнення нового напрямку його розвитку, який отримав назву «міжнародне біоправо». Зроблено висновок, що цей напрям, зумовлений розвитком новітніх досягнень біології та медицини, характеризується низкою міжнародно-правових принципів та норм, покликаних забезпечити захист життя людини та її гідності не лише від певних негативних наслідків науково-технічного прогресу в зазначених сферах, що, безумовно, є необхідним, а й від багатьох викликів, що стосуються сьогоденні численних загроз існуванню людства. Тому першочерговим завданням міжнародного права в контексті усунення небезпек для людства має стати розвиток усього комплексу принципів та норм міжнародного біоправа. Крім того, оскільки в рамках міжнародного співтовариства вже напрацьовано досить значний масив рекомендаційних норм *de lege ferenda*, важливо трансформувати їх у договірні норми міжнародного права універсального характеру, що може бути здійснено лише за наявності політичної волі держав.

Запропоновано визначення в міжнародному праві таких понять, як «біоетика в міжнародному праві» та «міжнародне біоправо». Перше поняття характеризується як міждисциплінарний напрям міжнародного права прав людини, що забезпечує етичну складову захисту прав людини, і насамперед право на життя в умовах науково-технічного розвитку біомедицини. Друге поняття визначається як особлива система принципів і норм міжнародного права прав людини, що регулює сферу біоетики в інтересах життя та здоров'я людини.

У розділі 2 «Становлення та розвиток концепції права на життя в контексті біоетики» показано еволюцію біоетичної концепції права на життя.

У підрозділі 2.1 «Концепція гідності як основа прав людини в міжнародному праві» досліджено концепцію гідності, котра як основопо-

ложна людська цінність є підґрунтям прав людини в міжнародному праві та відіграє визначальну роль у становленні концепції ООН права людини на життя в контексті біоетики, зумовлюючи етичні підстави для встановлення в ньому обмежень певних дій задля досягнення загального блага.

У дисертації доведено, що принцип поваги до гідності людини справив значний вплив на формування універсальних норм, що стосуються прав людини і біоетики, представлених у вигляді міжнародних конвенцій, декларацій та резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, Ради ООН з прав людини, Економічної і соціальної ради ООН, ЮНЕСКО. Цей принцип став важливою передумовою становлення та розвитку біоетики, особливо в процесі еволюції права людини на життя. Обґрунтовано положення, що основні міжнародні документи, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу в біомедицині як на універсальному рівні, так і на регіональному базуються на встановленні пріоритету гідності людини в процесі наукових досліджень чи технологічних інновацій. Показано, що гідність людини становить загальну категорію стосовно конкретних правових принципів, що є основою міжнародного права біоетики (заборона дискримінації, заборона фінансової вигоди, добровільна інформована згода, право на життя, цілісність організму людини тощо). Біоетична проблема захисту гідності людини пов'язана з науково-технічним прогресом в біомедицині та впливом інноваційних біомедичних технологій на саму природу людини, насамперед на ембріональній стадії розвитку та навіть на стадії штучного запліднення.

У підрозділі 2.2 «Зміст права на життя в міжнародному праві у контексті біоетики» досліджено особливості права людини на життя як найвищого блага, що підлягає безумовному захисту в міжнародному праві з огляду на стрімкий розвиток науково-технічного прогресу в сфері біології та медицини. Це благо базується на людській гуманності як основоположному принципі існування людини в сучасному суспільстві, зумовлюючи встановлення в ньому заборон, спрямованих на охорону її гідності, життя та здоров'я. Водночас зворотною стороною науково-технічного прогресу стало виникнення серйозних загроз та викликів праву людини на життя, особливо це пов'язано із зародженням людського життя, необхідністю поваги до цілісності людського організму впродовж життя людини та критеріями смерті.

У дисертації зроблено висновок, що сучасне поняття права людини на життя, як основоположне в каталозі міжнародного права прав людини, містить серйозні прогалини, що становить загрозу існуванню люд-

ського роду загалом та вимагає якомога скорішого їх усунення. Встановлено, що право на життя охоплює дедалі нові етичні складові, пов'язані з моментом зародження життя, повагою до цілісності людського організму впродовж життя та критеріями смерті. В міжнародному співтоваристві дедалі більше утверджується тенденція виокремлення на цій основі комплексу нових біологічних прав, які стосуються біоетичних аспектів життя і здоров'я людини, в окрему категорію, а саме як четверте покоління прав людини.

Про небезпеку безконтрольного проведення біологічних та медичних дослідів над людьми свідчать страшні факти Другої світової війни (нацистська Німеччина та мілітаристська Японія проводили в концентраційних таборах смерті й таємних лабораторіях злочинні експерименти над військовополоненими та цивільним населенням окупованих територій), визнані Нюрнберзьким і Токійським трибуналами злочинами проти людяності та воєнними злочинами. Ці злочини стосуються кримінальної відповідальності осіб за їх скоєння під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, тоді як сьогодні проблема захисту прав людини у сфері біоетики стосується мирного часу, і зволікання з її вирішенням становить велику загрозу людству.

У підрозділі 2.3 «Роль резолюцій Генеральної Асамблеї ООН у розвитку права людини на життя в контексті біоетики» показано, що, ґрунтуючись на принципах і нормах Статуту ООН, Міжнародного білю про права людини, визначено сутність права людини на життя та важливість доповнення його правами людини, що стосуються біоетичних аспектів, розкритих в резолюціях ГА ООН щодо прав людини в умовах науково-технічного прогресу, які виступають важливими нормами *de lege ferenda* та мають знайти втілення у відповідних конвенційних нормах міжнародного біоправа як віддзеркалення нової сфери міжнародного захисту прав людини.

Досліджено низку біоетичних проблем в міжнародному праві, піднятих у контексті злочину геноциду (пп. 2.3.1), дискримінації людей за станом їх здоров'я (пп. 2.3.2), сучасних біологічних та хімічних загроз для міжнародної біобезпеки (пп. 2.3.3). Проаналізовано роль ООН у виробленні стратегії запобігання зазначеним загрозам життю, здоров'ю та гідності людини з урахуванням біоетичних аспектів у контексті розвитку міжнародного біоправа.

У підрозділі 2.4 «Вплив діяльності ЮНЕСКО на становлення в міжнародному праві основоположних засад біоетики» досліджено внесок ЮНЕСКО та її Міжнародного біоетичного комітету в станов-

лення у міжнародному праві біоетичних стандартів права людини на життя. Показано, що прийняті в результаті їх діяльності акти сприяли створенню базових принципів у сфері захисту життя людини в умовах застосування досягнень біомедицини. Звертається увага на те, що ЮНЕСКО продовжує бути міжнародним центром з питань етики в науці й техніці, координуючи співробітництво держав за допомогою Міжурядового біоетичного комітету, сприяючи подальшому розвитку концепції біоетики в міжнародному праві. Автором розглянуто етапи встановлення міжнародних стандартів права людини на життя у сфері біоетики (пп. 2.4.1), а також роль Міжнародного біоетичного комітету ЮНЕСКО у створенні концепції біоетики в міжнародному праві (пп. 2.4.2).

У розділі 3 «Визначення біоетичних засад права на життя в європейському праві» висвітлено генезис правового регулювання біоетики в Раді Європи та ЄС, а також співробітництво між ними у розробці та впровадженні спільних освітніх програм з прав людини та біоетики.

У підрозділі 3.1 «Становлення та розвиток правового регулювання біоетики в Раді Європи» показано, що розвиток біоетики в європейському міжнародному праві насамперед пов'язаний із нормотворчою діяльністю Ради Європи, зокрема її Парламентської асамблеї (пп. 3.1.1), а також з рішеннями Комітету міністрів (пп. 3.1.2) та Міністерських конференцій (пп. 3.1.3). Проаналізовано комплекс норм, що регулюють найважливіші питання біоетики, пов'язані з поширенням технології штучного запліднення на сферу клонування, здійсненням трансплантацій, проведенням біомедичних досліджень, генетичного тестування, застосуванням інших інноваційних біомедичних технологій, які встановлено у рамковій Конвенції Ов'єдо, доповненої чотирма додатковими протоколами – Додатковим протоколом про заборону клонування людини 1998 р., Додатковим протоколом щодо трансплантації 2002 р., Додатковим протоколом щодо біомедичних досліджень 2005 р., Додатковим протоколом щодо генетичного тестування 2008 р., а також у низці резолюцій та рекомендацій, пов'язаних з питаннями біоетики. Ці міжнародні акти, прийняті в рамках Ради Європи разом з рекомендаційними нормами, які можна розглядати як норми *de lege ferenda*, становлять сьогодні важливу складову міжнародного біоправа. Цей підхід підтверджує міжнародно-правову позицію О. Мережка про те, що рекомендаційні рішення міжнародних організацій можуть стати основою для визначення їх як норм міжнародного договірнього права.

Показана діяльність Комітету з біоетики Ради Європи щодо розвитку європейського біоправа, який досліджує етичну допустимість

застосування досягнень у біології, медицині, генетиці та їх вплив на права людини, розробляє для Ради Європи пропозиції щодо прийняття нею відповідних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру та їх імплементації державами-членами (пп. 3.1.4). В дисертації детально проаналізовано положення Конвенції Ов'єдо, в якій вперше у міжнародному праві на договірному (регіональному) рівні представлено комплекс біоправ людини та вирішується низка етичних питань, пов'язаних з науково-технічним прогресом у сфері біомедицини, зокрема: встановлюються загальні принципи, пов'язані із захистом прав людини у цій сфері, насамперед щодо пріоритету людини, рівноправного доступу до медичного обслуговування, добровільної інформованої згоди, заборони отримання фінансової вигоди, справедливого відшкодування шкоди; визначається статус генома людини; передбачається належний захист ембріонів людини тощо (пп. 3.1.5).

У підрозділі 3.2 «Розвиток біоетики в Європейському Союзі» досліджено акти органів ЄС в особі Європейського Парламенту, Ради та Європейської Комісії, а також експертні висновки Європейської групи з етики в науці та нових технологій, що стосуються зв'язку біоетики з правами людини в рамках права ЄС. Важливим етапом впровадження принципів біоетики у сферу прав людини стала Хартія ЄС. Основна увага приділена захисту в ній права на цілісність людини.

В дисертації аналізуються цілі та специфіка спільних освітніх програм із прав людини і біоетики, розроблених на основі співпраці Ради Європи з ЄС, насамперед Європейської програми освіти в галузі прав людини для представників юридичних професій, що стала найважливішим європейським проектом із розвитку дистанційної освіти (пп. 3.2.1).

Розділ 4 «Роль принципів біоетики у розвитку права людини на життя» присвячений аналізу біоетичних принципів, їх ролі у генезисі права на життя в міжнародному праві.

У підрозділі 4.1 «Біоетичні принципи як новий напрям захисту прав людини в міжнародному праві» встановлено, що біоетичні принципи як керівні положення щодо дотримання етичних вимог при застосуванні досягнень біомедицини є основою захисту права людини на життя, визначаючи межі допустимого втручання в природу людини, разом із встановленням відповідних заборон чи обмежень будь-якої діяльності, яка становить загрозу життю, здоров'ю та гідності людини. Зроблено висновок, що лише взаємодіючи один з одним, ці принципи можуть забезпечити на практиці ефективний захист права людини на життя в умовах науково-технічного прогресу в біології та медицині. Це такі біо-

етичні принципи: принцип поваги до гідності та прав людини у зв'язку з застосуванням досягнень біомедицини (пп. 4.1.1); принцип пріоритету інтересів та благополуччя окремої людини над інтересами суспільства або науки (пп. 4.1.2); принцип заборони дискримінації, який включає заборону дискримінації на підставі генетичних спадкових ознак (пп. 4.1.3); принцип переваги користі над шкодою, що зумовлений високим ступенем ризику в медичній практиці та застереженнями щодо застосування досягнень медицини й проведення досліджень з метою зменшення чи уникнення будь-якого ризику для життя, здоров'я людини, запобігання потенційним ризикам (пп. 4.1.4); принцип особистої автономії та цілісності особи, що встановлює заборону втручання у фізичну та психічну сфери життя людини (пп. 4.1.5).

У підрозділі 4.2 *«Значення принципу добровільної інформованої згоди на біомедичні втручання у захисті права на життя»* розкрито біоетичні аспекти застосування даного принципу на практиці. Цей принцип є базовим у міжнародному біоправі в контексті застосування наукових досягнень у біомедицині, що пов'язаний з іншими правами людини, які стосуються цілісності особи, свободи від катувань, поваги до гідності людини та до її приватного і сімейного життя, заборони дискримінації, отримання фінансової вигоди тощо.

У підрозділі 4.3 *«Принцип заборони фінансової вигоди стосовно використання тіла людини та його частин»* висвітлено роль ООН (пп. 4.3.1), Ради Європи (пп. 4.3.2) та ЄС (пп. 4.3.3) у створенні режиму міжнародно-правового регулювання донорства і трансплантації разом із заборonoю торгівлі органами людини. Показано, що заборона на отримання фінансової вигоди у сфері донорства і трансплантації є ефективним засобом у запобіганні торгівлі органами та людьми як загальним кримінальним злочинам.

Розділ 5 «Вплив інноваційних біомедичних технологій на розвиток міжнародного біоправа» присвячено аналізу значення інновацій у науці й техніці у розвитку права людини на життя в міжнародному праві та загроз, які виникають при їх застосуванні.

У підрозділі 5.1 *«Міжнародно-правові аспекти захисту права на життя на пренатальній стадії розвитку людини»* дається аналіз поняття людини з точки зору міжнародного права (пп. 5.1.1). Підкреслюється, що досі в ньому не існує єдиного поняття «людина», а у внутрішньому праві держав переважає контекст національного підходу. Для уникнення розбіжностей у правовому тлумаченні між біологічним моментом виникнення права на життя та фактично встановленим правом важливо уніфікувати це поняття, враховуючи, що з розви-

тком інновацій поняття «людина» наповнюється новим змістом. Наголошується на необхідності визнання та встановлення в міжнародному праві факту зародження життя людини та імплементації такої норми у внутрішнє право держав (пп. 5.1.2).

У підрозділі 5.2 «Захист права на життя в процесі застосування допоміжних репродуктивних технологій» досліджено діалектичний зв'язок між застосуванням зазначених технологій та захистом людини від їх негативних наслідків, насамперед від загрози її життю, що й зумовлює об'єктивний характер виникнення в міжнародному праві нової категорії прав людини, а саме біоправ як складових права людини на життя. Встановлено етичні та правові наслідки застосування таких технологій: запліднення *in vivo* (пп. 5.2.1), запліднення *in vitro* (пп. 5.2.2), преімплантаційна генетична діагностика та селекція ембріонів (пп. 5.2.3), гомологічне запліднення (пп. 5.2.4), гетерологічне запліднення та сурогатне материнство (пп. 5.2.5). Доведено, що ці технології вплинули на зміст та обсяг репродуктивних прав людини, зумовили необхідність їх законодавчого визначення, поставили на порядок денний проблему зв'язку цих процесів з основоположним правом людини на життя. Розкрито біоетичні проблеми технологій штучного запліднення, внаслідок чого знищується значно більша кількість ембріонів порівняно з імплантованими. Автор акцентує увагу на діяльності міжнародного співтовариства щодо вироблення єдиних стандартів у цій сфері прав людини.

У підрозділі 5.3 «Заборона клонування людини в міжнародному праві» аналізується зміст цього методу та небезпеки його безконтрольного застосування, які він може нести для існування нинішніх та майбутніх поколінь людей. Розкрито відмінності терапевтичного та репродуктивного клонування людини, а також етичні та правові наслідки їх застосування.

У роботі показано, що дана проблема певним чином вирішується в Загальній декларації про геном людини та права людини 1997 р., Додатковому протоколі до Конвенції Ов'єдо про заборону клонування людини 1998 р., Директиві 98/44/ЄС щодо правової охорони біотехнологічних винаходів 1998 р., Резолюції Європарламенту про клонування людини 2000 р., Хартії ЄС. Однак необхідно забезпечити захист права людини на життя в аспекті проблеми клонування (його повної заборони) на універсальному рівні міжнародного права, хоча на рівні європейського міжнародного права вже зроблено перші кроки на шляху її вирішення в інтересах збереження цілісності людини як біологічної істоти.

У підрозділі 5.4 «Вплив видозміни генома людини на її гідність і права» показано, що сучасний розвиток генетики в контексті геноміки людини, особливо у сфері модифікації її генів та генної інженерії, спрямованої на експерименти зі створення химер з використанням людських генів, становить небезпеку для ідентичності людини.

Для запобігання цим загрозам людській ідентичності з боку генної інженерії в міжнародному праві необхідно точно визначити мету та характер дозволеної генної терапії, яка має застосовуватися, як це пропонує М. Медведева, у вигляді генної (соматичної) терапії як комплексу лікувальних заходів, заснованих на введенні трансгенів у хворий організм, якими компенсується генетичний дефект або пригнічується функція «хворого» гена, за допомогою безпечних вірусів.

Зроблено висновок, що використання методів генної інженерії, штучної репродукції, терапевтичного клонування, преімплантаційної та пренатальної генетичної діагностики вимагає встановлення в рамках міжнародного біоправа необхідного рівня захисту прав людини та її гідності, як на пренатальній стадії розвитку людини, так і після її народження.

У підрозділі 5.5 «Евтаназія та захист права на життя у міжнародному праві» дається характеристика активної та пасивної евтаназії, добровільної та недобровільної евтаназії як її підвидів. Показано основні відмінності евтаназії від права на відмову від лікування (медичного втручання) як складової права людини на охорону здоров'я та медичну допомогу. Встановлено, що право на паліативну допомогу логічно впливає з права людини на життя. Водночас у дисертації зроблено висновок про неправомірність застосування евтаназії до літніх людей, хворих новонароджених, психічно хворих, самотніх інвалідів тощо, що має бути заборонено в міжнародному праві як прояв дискримінації, подібний до еugenіки. Висвітлюються соціальні, етичні та правові проблеми, що виникають у зв'язку з легалізацією евтаназії та мають бути вирішені у внутрішньому праві держав під наглядом таких міжнародних організацій, як ВООЗ та ЮНІСЕФ.

У розділі 6 «Біоетичні аспекти захисту права на життя Європейським судом з прав людини» узагальнено судову практику в справах, що стосуються біоетичних аспектів права на життя, зокрема щодо штучного переривання вагітності, допоміжних репродуктивних технологій та евтаназії.

У підрозділі 6.1 «Практика Європейського суду щодо захисту ембріона та плоду людини при розгляді питань штучного переривання вагітності» встановлено, що з кінця 1970-х років ЄСПЛ почав розгля-

дати справи, що стосуються життя людини на пренатальній стадії її розвитку. До судової реформи 1994 р. низку таких справ було розглянуто Європейською комісією з прав людини, що стало важливим етапом у становленні міжнародного біоправа на Європейському континенті, засвідчивши необхідність встановлення наявності у ембріона права на життя, визначивши момент виникнення цього права та правомірність переривання життя людини на різних стадіях її розвитку в контексті «права» на аборт. При цьому головною біоетичною проблемою для ЄСПЛ стало визначення моменту виникнення життя людини та правомірності його припинення.

У дисертації проаналізовано основні рішення у справах щодо штучного переривання вагітності та визначено найважливіші позиції щодо права на життя: певні права має зачата, але ще ненароджена дитина, зокрема право спадкування; право на життя плоду може існувати лише з певними обмеженнями, спрямованими на захист життя чи здоров'я вагітної жінки; право кожного на життя не включає ненароджених; за певних обставин плід може користуватися певним захистом, незважаючи на суттєві розбіжності поглядів договірних держав щодо того, чи захищає ст. 2 Конвенції 1950 р. ще ненароджене життя; конституційний захист надається тим, хто не може захистити себе (тобто ненародженим), враховуючи, що національні органи влади мають широку свободу розсуду в питаннях моралі, особливо щодо природи людського життя, а також, що неможливо знайти в правових та соціальних порядках договірних держав уніфіковану європейську концепцію моралі; лікар не зобов'язаний припинити життя плоду; ненароджена дитина не розглядається як «особа», яка безпосередньо підпадає під захист ст. 2 Конвенції 1950 р., і якщо така дитина має право на життя, то воно обмежується правами та інтересами матері. При цьому звертається увага на те, що в цій Конвенції відсутнє визначення людської істоти (людини), оскільки дане питання на час її прийняття ще не набуло такого актуального значення, як сьогодні. Однак ЄСПЛ, констатує відсутність у державах-учасниках цієї Конвенції єдиного підходу до визначення в їх внутрішньому праві статусу ембріона та/або плоду, визнав, що ембріон/плід належить до людського роду (*the human race*).

У підрозділі 6.2 «Встановлення порушень права людини на життя при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій» показано, що відсутність у міжнародному праві визначення правового статусу зачатих та ще ненароджених дітей суперечить сучасній концепції права людини на життя. Це загострює проблему законності використання ембріонів людини з метою проведення на них медичних досліджень та

експериментів, а також виготовлення препаратів із використанням ембріональних стовбурових клітин тощо.

У роботі аналізується практика ЄСПЛ щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, наголошується на доктринальній важливості положень про необхідність досягнення балансу конкуруючих інтересів батьків у питанні права ембріона на життя, що, зокрема, відображено у підході Л. Тимченка і В. Кононенка щодо важливості законодавчого закріплення державами адекватної оцінки відповідних інтересів у індивідуальних справах і, за необхідності, дозволу на виняток з певних правил.

У дисертації виокремлюються міжнародно-правова позиція ЄСПЛ стосовно заборон, спрямованих на збереження життя ембріона людини. Це стосується наступних положень: ембріони людини не можна розглядати в контексті поняття власність; існування ембріона є умовою розвитку людини, і тому принцип поваги права ембріона на життя означає, що судові рішення не може бути обмежене посиленням на свободу розсуду; життя ембріона не може бути принесено в жертву міждержавній конкуренції в біомедицині; право ембріона на життя не може бути поставлено під сумнів тим фактом, що до імплантації його потенціал для розвитку може підтримуватися штучно; право на життя є абсолютним і є одним з основних прав, і тому ні свобода розсуду, ні суверенітет, ні консенсус не є об'єктивними умовами його обмеження; з точки зору гуманності, заради збереження потенціалу ембріона життєво важливо імплантувати його, якщо інша жінка захоче стати матір'ю, скориставшись цим методом. Останнє положення обґрунтовано у розробленому дисертанткою проекті Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину про захист ембріона та плоду людини (Додаток).

У підрозділі 6.3 «Рішення Європейського суду з прав людини щодо застосування евтаназії» досліджено проблему переривання життя людини евтаназією, яка неодноразово порушувалася ЄСПЛ у контексті права людини на життя. В дисертації встановлено, що перелік обставин, визначений у ст. 2 Конвенції 1950 р., не містить евтаназії, і тому ЄСПЛ розглядав це питання в контексті «права» на смерть відповідно до ст. 3 (заборона тортур) та ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) цієї Конвенції, виходячи з принципу особистої автономії та у випадках, зумовлених розбіжностями законодавства різних країн, медичного «туризму». Показано, що підхід ЄСПЛ до розв'язання даного питання засновується на визначенні правомірності захисту права людини на життя всупереч її волі, або тоді, коли вона не спро-

можна її висловити, враховуючи також й те, що припинення життя людини вимагає, як правило, допомоги (асистування) інших осіб або вчинення активних дій, котрі, як наслідок, спричиняють смерть особи з міркувань так званого «вбивства з милосердя».

У підрозділі 6.4 «Застосування Конвенції Ов'єдо в процесі прийняття судових рішень щодо права на життя» дисертації доводиться, що з появою нових біоетичних аспектів захисту права на життя людини приписи Конвенції 1950 р. детально не розкривають зміст цього права, визначаючи його більш узагальнено. Тим самим право на життя може порушуватися *de facto*, однак *de jure* в формальному розумінні положень Конвенції 1950 р. визнається як таке, що відповідає їй. Це свідчить про те, що її положення не враховують досягнень науково-технічного прогресу в галузі біології та медицини, гальмуючи розв'язання в цьому аспекті права людини на життя. Встановлено, що судове рішення, яке приймається внаслідок тлумачення, розширює зміст відповідних норм Конвенції та стає важливим джерелом міжнародного права при прийнятті подальших рішень з аналогічних справ. Однак тлумачення права людини на життя на основі Конвенції 1950 р. не може повною мірою охопити усі біоетичні проблеми прав людини. З огляду на неоднозначність законодавств держав-членів Ради Європи з цих питань, залишаються невирішеними чимало біоетичних аспектів права людини на життя, потребуючи створення «європейського консенсусу».

Зроблено висновок, що Конвенція Ов'єдо, в якій конкретизовано право людини на життя, дає можливість ЄСПЛ тлумачити права людини в контексті цієї Конвенції, зокрема надавати консультативні висновки з правових питань щодо біоетичних аспектів. Підкреслюється, що ЄСПЛ, не посилаючись на жодну конкретну справу, що розглядається тим чи іншим національним судом, може надавати консультативні висновки (*advisory opinions*) з правових питань, які стосуються тлумачення положень цієї Конвенції на прохання уряду однієї зі сторін після надання інформації про це іншим сторонам, а також Керівного комітету з біоетики або будь-якого іншого комітету, призначеного з цією метою Комітетом міністрів Ради Європи. Отже, Конвенція Ов'єдо доповнює загальні принципи, встановлені в Конвенції 1950 р. Показано, що ЄСПЛ застосовує дану Конвенцію, коли зміст її положень співпадає з правами, які захищає Конвенція 1950 р., а також для її тлумачення.

ВИСНОВКИ

В дисертації у вигляді монографії висвітлено наукову проблему щодо міжнародно-правового регулювання права людини на життя в контексті біоетики. В результаті проведеного дослідження було отримано такі основні результати:

1. Право людини на життя забезпечувалося спочатку скасуванням смертної кари та встановленням заборон на протиправні дії, що посягають на людську гідність (катування, примусові медичні або наукові дослідження на людині тощо). З прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 р. в міжнародному праві встановлено право на життя як основоположне право людини (ст. 3), заборону тортур та такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання (ст. 5), що надалі дістало розвитку в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 6, 7). На європейському рівні також визначено положення щодо права на життя (ст. 2) та заборону тортур (ст. 3), що містяться в Конвенції 1950 р., яка є основою для формування європейської системи захисту прав людини, а також керівною нормою для прийняття рішень органом міжнародного судочинства в сфері прав людини – Європейським судом з прав людини.

2. Найбільш кардинально зміст права людини на життя еволюціонував під впливом інноваційних технологій у біології та медицині, оскільки їх застосування зумовило порівняння користі та допустимості їх стосовно людини відповідно до етичних принципів, зокрема таких, як повага до гідності людини, її цілісності та інших як складових міжнародного права прав людини, які стали однією з основних засад сучасного міжнародного правопорядку.

3. З розвитком досягнень біомедицини зміст права людини на життя розширюється. Крізь призму біоетики та міжнародного права воно розглядається не лише як основоположне право людини, а й як комплекс прав, які стосуються життя людини, пов'язаних з її фізичним існуванням як біологічної істоти. Як наслідок у міжнародному праві відбувається становлення таких нових сфер захисту прав людини: захист генома людини від протиправних втручань; захист права на життя на пренатальній стадії розвитку людини; захист від недобровільного біомедичного втручання в організм людини шляхом дотримання принципу інформованої згоди; заборона евгенічних практик, зокрема спрямованих на селекцію людей; заборона використання тіла людини та його частин як джерела фінансової вигоди, передусім у питаннях донорства і трансплантації; заборона репродуктивного клонування людини та

інші питання, що частково дістали правове регламентування у Конвенції Ов'єдо, Загальній декларації про геном людини і права людини 1997 р., Хартії ЄС, Міжнародній декларації про генетичні дані людини 2003 р., Загальній декларації про біоетику та права людини 2005 р. Розвиток біоетики в міжнародному праві доповнює первинний зміст права на життя, встановлений у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенції 1950 р. та інших актах.

4. Розвиток інноваційних біомедичних технологій, зокрема в генетиці, ембріології, цитології, трансплантології, суттєво вплинув на збереження та продовження життя людини. З'явилися нові технічні можливості забезпечення життєдіяльності передчасно народжених чи хворих новонароджених дітей, лікування донедавна «невиліковних» хвороб та продовження життя за наявності смертельних хвороб, повернення людини до повноцінного життя після тяжких критичних станів навіть за відсутності здатності організму самостійно виконувати життєво важливі функції. Водночас поширення біомедичних технологій клонування людини, кріоконсервації клітин, тканин, органів та ембріонів людини, репродуктивної медицини та отримання ембріональних стовбурових клітин людини, генетичної діагностики, генної інженерії, породжує чимало біоетичних проблем, які держави намагаються врегулювати на рівні національного законодавства.

5. Враховуючи відмінності у правовому регулюванні зазначених питань, громадяни з метою отримання біомедичних послуг, заборонених відповідно до внутрішнього законодавства держав, можуть отримати їх за кордоном у тих країнах, де ці послуги легалізовано. Цей процес відомий як «біомедичний туризм». Розв'язання біоетичних проблем у контексті співробітництва держав, насамперед в рамках міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ЄС) стало одним із найважливіших завдань сучасного міжнародного права.

6. Прогрес у науці та сучасних технологіях також значно збільшив можливості для управління процесом життя людини на усіх стадіях розвитку: від пренатальної (з моменту зачаття) і до біологічної смерті, зумовивши необхідність захисту її прав та моральної допустимості застосування нових технологій. Особливо це стосується зародження, припинення життя, а також критичних станів, коли людина за стадією свого розвитку чи станом здоров'я не здатна приймати рішення та виражати власну волю. Це також призвело до дедалі частішого сприйняття людини не лише як суб'єкта (особистості), а й об'єкта правовідносин (як донорського біоматеріалу), що зумовило використання її тіла

(органів, тканин, клітин) як товару та предмета договору (надання послуг, купівлі-продажу тощо). Саме тому людину часто сприймають як біологічний організм, цінність якого ставиться у залежність від його анатомічних, генетичних та інших характеристик.

7. У міжнародному праві не існує визначення поняття людини як біологічної та соціальної істоти, що зумовлює необхідність встановлення його змісту. Натомість використовуються такі узагальнені поняття, як «кожен» та «кожна людина», які держави часто тлумачать, виходячи з власних підходів до визначення початку зародження життя. Тому відповідно до об'єктивних наукових даних (насамперед біологічних) виникає необхідність формулювання комплексної дефініції «людина» як основи для міжнародно-правового регулювання права людини на життя в контексті біоетики. Це має стати відправним моментом у подоланні в міжнародному праві розбіжностей із багатьох етико-правових питань.

8. Право на життя у міжнародному праві включає біоетичні складові, що наповнюють його новим змістом. Сфера життя та смерті людини характеризується природними процесами, які стосуються зародження життя, його розвитку та припинення. Пов'язане із цими процесами право людини на життя визначається у внутрішньому праві держав, однак прогалини у його правовому регулюванні, з огляду на появу нових біоетичних аспектів, призводять до виникнення спорів, які громадяни намагаються вирішити в судовому порядку на національному рівні, а нерідко й на міжнародному.

9. При розгляді Європейським судом з прав людини справ, що містять складні біоетичні питання, головною проблемою є визначення моменту виникнення життя людини відповідно до правового закріплення права на життя та правомірності його припинення в контексті поваги до цінності кожного людського життя та гідності людської особистості.

Право на життя прямо залежить від правового визначення початку зародження життя та критеріїв смерті, тому лише в комплексному міждисциплінарному контексті біоетики можливо визначити сутність права людини на життя з урахуванням новітніх досягнень біомедицини та належним чином захистити його на міжнародно-правовому і національному рівні.

10. Численні проблеми, що виникають з огляду на загрози, які несуть сучасні інноваційні біомедичні технології, вимагають врегулювання їх міжнародним співтовариством на рівні міжнародного права. Проблема захисту прав і гідності людини при застосуванні новітніх біотехнологій та їх моральної допустимості зумовила об'єктивну необ-

хідність формування нового напрямку в розвитку міжнародного права, що стосується захисту прав людини в контексті біоетики, насамперед права людини на життя. Розвиток права на життя як основоположного права людини, включаючи його біоетичну складову, характеризується становленням міжнародного біоправа як нового напрямку міжнародного права людини.

11. Право на життя як основоположне право людини має бути регламентовано на універсальному міжнародно-правовому рівні (на зразок Конвенції про біоетику та права людини), що забезпечить дотримання державами прав людини, враховуючи біоетичні аспекти, зумовлені застосуванням інноваційних біотехнологій. При цьому критерієм такої регламентації в міжнародному праві має бути заборона будь-якої дискримінації на всіх етапах життя людини – від зародження до смерті.

12. Важливу роль у розв'язанні біоетичних питань, пов'язаних із захистом права на життя, відіграє Рада Європи, що зумовлено рамковою біоетичною конвенцією – Конвенцією Ов'єдо. Наразі залишаються відкритими питання ратифікації цієї Конвенції та Додаткових протоколів до неї, а також імплементації їх положень у внутрішнє право держав-учасниць.

13. З огляду на відмінності національно-правових підходів до права на життя в контексті біоетики посилюється необхідність уніфікації законодавства держав у цьому аспекті. Співробітництво держав у сфері інноваційних біомедичних технологій та їх застосування щодо людини сприятиме досягненню уніфікації на основі універсальних принципів і норм міжнародного права, яким мають слідувати держави при розробці власних національних норм, що також є важливим чинником у розв'язанні проблем, пов'язаних із захистом права на життя.

14. Актуальною проблемою є правове визначення в міжнародному праві та подальше закріплення на рівні конвенційних норм моменту зародження життя людини, оскільки його різне розуміння на основі внутрішнього права держав спричиняє неоднозначність його правового регулювання державами. Це дало б змогу встановити важливі й несуперечливі (з позиції права) норми про початок його правової охорони для вирішення колізій, що виникають на основі конкуренції правових норм (наприклад, які захищають інтереси матері та ще ненародженої дитини з посиланням на відповідні права: на приватне життя матері та на життя дитини). Наразі існує достатньо розроблена правова база, що складається з рекомендаційних норм, насамперед на рівні Ради Європи, котрі як норми *de lege ferenda* можуть бути основою для прийняття відповідних міжнародно-правових актів зобов'язального характеру.

15. Сучасний науково-технічний прогрес зумовлює появу дедалі нових проблем, пов'язаних із застосуванням інноваційних технологій до людини, які використовуються не з терапевтичною метою, а для покращення фізичних, психічних, інтелектуальних якостей людини, що нерідко загрожує праву людини на життя. Це актуалізує питання моральної допустимості такого «біотехнологічного покращення людини». Водночас важливим є залучення інвестицій в інноваційні біомедичні технології, метою яких є збереження та продовження життя людини, зокрема в критичних станах (у надзвичайних та екстрених клінічних ситуаціях). Загалом право користування результатами та перевагами наукового прогресу має бути пропорційне зарозам, які несе такий прогрес. Забезпечення рівного доступу до досягнень науково-технічного прогресу в біомедицині, зокрема шляхом поширення інформаційної кампанії, створення відповідних баз даних, є важливим засобом реалізації принципу заборони дискримінації як універсального принципу міжнародного права у сфері права людини на життя.

16. У сфері штучного переривання вагітності та допоміжних репродуктивних технологій з боку міжнародного співтовариства необхідно: перевести наукову дискусію щодо питання визнання правового статусу зачатої та ще ненародженої дитини (насцитуруса) з площини національного (завичай цивільного) права держав у площину міжнародного права прав людини з метою забезпечення міжнародного захисту життя та гідності людини на пренатальній стадії її розвитку; закріпити в міжнародному праві початок зародження життя людини, оскільки правове закріплення виникнення права на життя з моменту зачаття та протягом усього періоду пренатального розвитку людини, а не лише з моменту її народження, дасть змогу уникнути правових розбіжностей у його тлумаченні; встановити в міжнародному праві виключні випадки обмеження права на життя людини на пренатальній стадії розвитку з урахуванням рівного (а не конкуруючого) права на життя матері, з огляду на відсутність у міжнародно-правових актах «права» на штучне переривання вагітності; закріпити рівний міжнародно-правовий статус ембріона людини як зачатого природним способом, так і створеного в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (гомологічного та гетерологічного запліднення *in vivo*, *in vitro*), зокрема за допомогою методу клонування. Це сприятиме уніфікації правового статусу ембріона, а також врегулюванню питань експорту та імпорту ембріонів людини; заборонити створення ембріонів людини з метою проведення над ними досліджень, а також використання ембріональних стовбурових клітин

та іншого матеріалу для наукових, медичних, косметичних та інших цілей; сприяти розвитку терапії за допомогою альтернативних джерел стовбурових клітин – власних стовбурових клітин дорослого організму, стовбурових клітин пуповинної крові та плаценти; заборонити та сприяти запобіганню поширенню евгенічних практик, зокрема на основі преімплантаційної та пренатальної генетичної діагностики; сприяти недопущенню звуження обсягу та змісту права на життя в результаті реалізації репродуктивних прав людини, зокрема в питаннях, які стосуються правового статусу ембріона людини (з огляду на знищення ембріонів: селекцію та редукцію) при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій; прийняти Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину про захист ембріона та плоду людини відповідно до статті 32 Конвенції Ов'єдо.

17. У сфері клонування та генетичної модифікації людини в міжнародному праві необхідно: заборонити як репродуктивне, так і терапевтичне клонування, в результаті якого відбувається знищення ембріонів людини; прийняти в рамках ООН Конвенцію про клонування людини та створити відповідний конвенційний орган ООН або наділити повноваженнями вже існуючий орган для здійснення моніторингу за її виконанням; встановити мораторій на терапевтичне клонування до розробки зазначеної Конвенції; обмежити маніпуляції з генетичним матеріалом людини (гермінативну (спадкову) та соматичну інженерію, клітинну трансплантацію та ксенотрансплантацію тощо) терапевтичними, діагностичними чи профілактичними цілями; заборонити проведення експериментів та маніпуляцій з людиною на пренатальній стадії її розвитку зі складно прогнозованими біологічними чи соціальними наслідками, у тому числі трансгенез (уведення модифікованих чи чужорідних генів у зиготу чи у її біологічні джерела – гамети або соматичні клітини чи їх складові у контексті процедури клонування), химеризацію, генетичну чи епігенетичну трансформацію зиготи чи її біологічних джерел. Зокрема, до них слід віднести низку наукових досліджень, спрямованих на досягнення таких цілей: створення трансгенних людських організмів чи організмів інших видів, носіїв людських генів; генерування химер з використанням людського клітинного матеріалу на базі інших біологічних видів; отримання міжвидових гібридів шляхом відтворення процесу запліднення за участю статевих клітин людини і тварин; створення людських організмів-мутантів, носіїв певних, штучно модифікованих генетичних локусів; розробка технології ектогенезу людини (відтворення внутрішньоутробного розвитку людини поза організмом жінки у штучному середовищі небіологічного походження); заборони-

ти «біотехнологічне покращення людини» як генетичну модифікацію людини шляхом застосування інноваційних технологій з метою покращення її фізичних чи інтелектуальних якостей, що межує з евгенікою, на відміну від терапевтичної мети такого застосування.

18. У сфері регламентації евтаназії в міжнародному праві необхідно: заборонити евтаназію (як активну форму – асистований суїцид, так і пасивну – «вбивство з милосердя»), особливо з огляду на легалізацію дитячої евтаназії у деяких європейських країнах; сприяти розвитку паліативної допомоги як альтернативи евтаназії; забезпечити право на відмову від лікування (зокрема, життєпідтримуючої терапії) на основі принципів автономії, інформованої згоди пацієнта на медичне втручання та вибір методів лікування, навіть якщо це спричинить його смерть, що може, по суті, бути засобом реалізації права на природну смерть; визнати неправомірність виділення «права» на смерть як зі змісту права на життя, так і як окремого права людини, оскільки право на життя не може доповнюватися «правом» на смерть, яке саме по собі не є самостійним правом та не походить від права на життя, а тому за аналогією не може належати до складової цього права, забезпечення якого покладається на державу як позитивне зобов'язання. Право на життя не викликає його автоматичної появи, оскільки жодне з прав, з яким співвідноситься право людини на життя, не може звужувати його змісту.

19. У сфері використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин та крові) для науково-дослідних цілей, донорства та трансплантації у міжнародному праві необхідно: імплементувати міжнародно-правові стандарти біоетики у внутрішнє право держав та створити відповідні механізми їх забезпечення на національному рівні; створити загальнодоступні для громадськості міжнародні реєстри донорів з регулярним їх оновленням, що є важливою умовою забезпечення прозорості доступу до необхідних реципієнтам анатомічних матеріалів людини; заборонити торгівлю органами і тканинами людини; уніфікувати правове регулювання донорства і трансплантації для максимально швидкого забезпечення потреб у донорських анатомічних матеріалах як на міжнародному, так і на національному рівні; дотримуватися етичних норм для забезпечення належного захисту прав та гідності людини у питаннях збереження її життя; визначити правовий статус тіла людини та його частин, а саме органів, тканин, клітин, у тому числі гамет людини, з метою запобігання комерціалізації щодо них; прийняти в рамках ООН Конвенцію про заборону торгівлі органа-

ми і тканинами людини, насамперед для протидії торгівлі людьми з метою вилучення їх органів.

20. Окремі біоетичні проблеми, які виникають внаслідок реалізації сучасних біотехнологічних можливостей, становлять загрозу для ідентичності людини як представника *homo sapiens*. Тому всі інноваційні досягнення людства мають бути спрямовані на збереження життя як найвищої цінності та на повагу до людської гідності. При цьому держави мають дотримуватися критерію безпеки для життя нинішніх та майбутніх поколінь, адже право на життя є не лише особистим правом людини, а й запорукою безпеки людського роду (*human race*).

21. У зв'язку зі стрімким нарощенням наукового потенціалу сучасне міжнародне право має розвиватися у контексті етичних положень, урахувуючи загрози для існування людини як живого організму. Визначення в міжнародному праві біоетичних засад захисту життя людини сприятиме підвищенню рівня правової культури в суспільстві.

22. Біоетичні проблеми потребують комплексного розв'язання за участі науковців у дотичних галузях. З огляду на різноманітність правових, релігійних, культурних традицій актуалізується необхідність досягнення міжнародного консенсусу з біоетичних питань виключно в контексті міжнародного права на основі співробітництва держав з метою встановлення загальних стандартів та їх утвердження в міжнародному праві як довгострокової стратегії міжнародного співтовариства щодо захисту гідності людини та її життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

1. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики: монографія. Київ: Логос, 2019. 604 с.

Рецензії:

Кравець В. М., Павлишин О. В. Філософія права, семіотика права, правова праксеологія та біоетика: перспективи взаємодії в розробці міжнародно-правових проблем. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 124–126.

Буткевич О. В. Право, етика, прогрес. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 169–172 .

Розділ у зарубіжній колективній монографії:

2. Sovenko B. V. The «Symphony» of Secular and Religious Legal Systems in Modern Society. *The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches*. Ed. by W. E. Butler, O.V. Kresin. London: Wildy, Simmonds and Hill Publishing, 2015. N 13. P. 422–430.

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук (в т.ч. включених до міжнародних наукометричних баз даних):

3. Островська Б. В. Взаємодія канонічного та міжнародного права у врегулюванні міжнародних правових відносин. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 493–498.

4. Островська Б. В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 140–149.

5. Островська Б. В. Національно-правове регулювання права на життя на пренатальній стадії розвитку дитини. *Соціологія права*. 2016. № 3 (18). С. 36–41.

6. Островська Б. В. Позиція Ватикану щодо захисту цінності людського життя у світлі біоетики. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 35–38.

7. Островська Б. В. Право на життя в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та науково-технічного прогресу у біомедицині. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 170–173.

8. Островська Б. В. Концепція права на життя у сучасному міжнародному праві: біоетичний погляд. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 112–119.

9. Островська Б. В. 20-річний ювілей Конвенції Ов'єдо: досягнення і перспективи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 2. С. 99–104.

10. Островська Б. В. Право бути людиною. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 211–221.

11. Островська Б. В. Захист життя людини та попередження воєнних злочинів і злочинів проти людства у документах ООН. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2017. № 2 (14). С. 405–415.

12. Островська Б. В. Евтаназія vs права на життя: проблема прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 47–53.

13. Островська Б. В. Роль ООН у запобіганні та протидії дискримінації за станом здоров'я для захисту людського життя. *Форум права*: 2017. № 3. С. 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_XX.pdf.

14. Островська Б. В. Право на життя і цілісність особи: біоетичні аспекти еволюції прав людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2017. № 4 (105). С. 275–284.

15. Островська Б. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту права на життя у біоетичних питаннях. *Держава і право*. 2017. Вип. 75. С. 20–30.

16. Островська Б. В. Біоетична концепція захисту життя людини в сучасному міжнародному праві. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 331–338.

17. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання репродуктивного та терапевтичного клонування людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 39–46.

18. Островська Б. В. Добровільна інформована згода на біомедичні втручання як складова прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2 (15). С. 170–185.

19. Островська Б. В. Заборона фінансової вигоди у міжнародному праві стосовно використання тіла людини та його частин (біоетичні аспекти). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2018. № 2 (107). С. 329–347.

20. Островська Б. В. Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2018. № 2. С. 38–54. URL: <https://doi.org/10.33270/04181602>.

21. Островська Б. В. Захист права на життя в контексті вирішення актуальних проблем біоетики в міжнародному праві. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 419–425.

22. Островська Б. В. Розвиток біоетики в міжнародному праві як глобальної платформи для розв'язання проблем прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 25–31.

23. Ostrovska B. V. Should euthanasia be a solution to the problem of "decent" death? (on the example of the case Lambert and others v. France). *Actual problems of international relations*. Vol. 1. N 141 (2019). P. 57–66.

Статті у наукових періодичних виданнях з юридичних наук іноземних держав (включених до міжнародних наукометричних баз даних):

24. Ostrovska B. V. Bioethical aspects of ratio between reproductive rights of a human being and his right to life in the process of using assisted reproductive technologies. *European Political and Law Discourse*. 2017. Vol. 4. Iss. 1. P. 83–90.

25. Ostrovska B. V. Outside of the right to life: bioethical problem of embryos destruction in the assisted reproductive technologies application. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 5. P. 64–71.

Стаття у науковому періодичному виданні, включеному до Web of Science:

26. Ostrovska B. V. International legal aspects of human life protection in the process of application of innovative biomedical technologies. *Science and innovations*. 2018. N 14 (5). P. 25–33. URL: <http://scinn-eng.org.ua/sites/default/files/pdf/2018/N5/Ostrovska.pdf>.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

27. Островська Б. В. Зародження і генезис християнської цивілізації та її вплив на міжнародні правовідносини. *Україна і світ: діалог мов і культур*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. – 1 квіт. 2016 р.). Київ: Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 771–772.

28. Островська Б. В. Право на життя як основоположне невід’ємне природне право людини. *Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні*: зб. наук. праць за матер. Круглого столу (Київ, 16 груд. 2016 р.) / редкол.: І. А. Грицяк, С. В. Бобровник, С. О. Мосьондз, А. П. Чернега та ін. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 102–106.

29. Островська Б. Роль ЮНЕСКО в утвердженні цінності людського життя відповідно до міжнародних норм в галузі прав людини. *Україна і світ: діалог мов і культур*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–31 берез. 2017 р.). Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. С. 762–764.

30. Островська Б. В. Роль міжнародних, регіональних та національних організацій в утвердженні права на життя у сфері біоетики. *Міжнародний конгрес європейського права*: зб. наук. праць / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2017. С. 235–239.

31. Островська Б. В. Право на життя: біоетичний погляд на сучасні виклики та загрози життю людини. *VI Міждисциплінарні гуманітарні*

читання: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2017 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 21–24.

32. Островська Б. В. Міжнародно-правові зобов'язання України як члена Ради Європи у сфері біоетики та прав людини. *Україна і світ: діалог мов і культур*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 квіт. 2018 р.). Київ: Вид. центр КНЛУ, 2018. С. 705–707.

33. Островська Б. В. Виклики сучасності та захист права людини на життя крізь призму біоетики і міжнародного права. *Дванадцять юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 01–03 черв. 2017 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 287–290.

34. Островська Б. В. Спільні цивілізаційні цінності людства як основа для захисту прав людини: сучасні біоетичні аспекти. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри*: зб. статей учасників II міжнар. Круглого столу (Львів, 24–26 лист. 2017 р.). Львів: Медицина і право, 2018. С. 89–92.

35. Островська Б. В. Біологічний та хімічний тероризм: сучасні загрози для життя людини та міжнародної безпеки. *Конгрес міжнародного і європейського права*: зб. наук. праць (Одеса, 25–26 трав. 2018 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. С. 35–38.

36. Островська Б. В. Допоміжні репродуктивні технології і право на життя: pro et contra. *Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів*: матер. III всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Київ, 12 грудня 2018 р.). Київ: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2018. С. 97–100.

37. Островська Б. В. Важливість імплементації міжнародно-правових стандартів ЄС у сфері біоетики в національне законодавство України. *Чотирнадцять юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*: матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 17–18 квітня 2019 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 113–116.

38. Островська Б. В. Захист життя та гідності людини в міжнародному праві в контексті вирішення актуальних біоетичних проблем: матер. всеукр. наук.-практ. конф. *Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення* (Київ, січень 2019 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 173–175.

39. Островська Б. В. Поняття біоетики як de lege ferenda в міжнародному праві. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 70-річчя Інституту дер-

жави і права імені В.М. Корецького (Київ, 14 травня 2019 р.). Київ: Юридична думка, 2019. С. 167–170.

40. Островська Б. В. Біоетичні засади захисту права людини на життя в міжнародному праві. *Правотворчість та правозастосування у демократичній державі: теорія і практика*: зб. матер. міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 3 жовтня 2019 р.). Тези наук. доповідей. Київ: Вид. дім «АртЕк». С. 58–60.

41. Островська Б. В. Питання зародження та припинення життя людини в контексті права, медицини та біоетики. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини*: матеріали засідання «круглого столу», м. Київ, 22 жовтня 2019 р./ укл. Я. О. Триньова. Київ, 2019. С. 45–55.

42. Островська Б. В. Міжнародно-правовий захист права на життя на пренатальній стадії розвитку людини в процесі застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8–9 листопада 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. – С. 33–37.

43. Островська Б. В. «Якість» життя та «гідна» смерть: біоетична проблема застосування евтаназії в контексті права, медицини, філософії та релігії. *VIII Міждисциплінарні гуманітарні читання*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 листопада 2019 р.). Тези. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 121–125.

44. Островська Б. В. Біоетична проблема знищення ембріонів при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій (практика Європейського суду з прав людини). *Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів*: матер. IV всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2020.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертаційного дослідження:

45. Совенко Б. В. «Симфонія» світської та релігійної правових систем у сучасному суспільстві. *Філософія порівняльного правознавства*: зб. наук. праць / за ред. О. В. Кресіна, І. М. Ситара; упоряд. О. В. Кресін. Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. С. 395–407.

46. Совенко Б. В. Православне канонічне право в Україні: зародження, розвиток та перспективи: монографія. Київ: Дух і літера, 2012. 248 с.

АНОТАЦІЯ

Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики. *Дисертація у вигляді монографії.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021.

Дисертація у вигляді монографії є першим комплексним дослідженням, присвяченим захисту основоположного права людини на життя в міжнародному праві у контексті біоетики. Висвітлюються міжнародно-правові проблеми, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу в біології та медицині, зокрема із застосуванням інноваційних біомедичних технологій клонування людини; кріоконсервації клітин, тканин, органів та ембріонів людини; отримання ембріональних стовбурових клітин людини; генетичної діагностики; генної інженерії; штучного переривання вагітності та допоміжних репродуктивних технологій; евтаназії; використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин і крові) для науково-дослідних цілей, донорства і трансплантації за життя і після смерті людини тощо. Визначено загрози і виклики життю людини у процесі застосування цих технологій.

Досліджено вплив інституційних систем ООН, Ради Європи та Європейського Союзу на становлення міжнародного біоправа на основі узагальнення та систематизації актів цих міжнародних організацій, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини стосовно права на життя в контексті біоетики. Запропоновано шляхи досягнення міжнародного консенсусу для вирішення цих проблем на основі міжнародного права та подальшого запобігання порушенням права людини на життя з урахуванням розвитку інноваційних досягнень у біомедицині.

Показано роль християнських цінностей як визначальних чинників європейської правової культури у захисті життя та гідності людини в світлі розвитку біоетики, а також їх вплив на становлення та розвиток права людини на життя в міжнародному праві.

Ключові слова: право людини на життя, біоетика, міжнародне право, міжнародне біоправо, науково-технічний прогрес, біомедицина, інноваційні біотехнології, ембріон людини.

АННОТАЦИЯ

Островская Б. В. Международно-правовое регулирование права человека на жизнь в контексте биоэтики. Диссертация в виде монографии.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2021.

Монография является первым комплексным исследованием, посвященным защите основополагающего права человека на жизнь в международном праве в контексте биоэтики. Освещаются международно-правовые проблемы, связанные с развитием научно-технического прогресса в биологии и медицине, в частности с применением инновационных биомедицинских технологий клонирования человека; криоконсервации клеток, тканей, органов и эмбрионов человека; получения эмбриональных стволовых клеток человека; генетической диагностики; геной инженерии; искусственного прерывания беременности и вспомогательных репродуктивных технологий; эвтаназии; использование анатомических материалов человека (органов, тканей, клеток и крови) для научно-исследовательских целей, донорства и трансплантации при жизни и после смерти человека и тому подобное. Определены угрозы и вызовы для жизни человека в процессе применения этих технологий.

Исследовано влияние институциональных систем ООН, Совета Европы и Европейского Союза на становление международного био права на основе обобщения и систематизации актов этих международных организаций, а также прецедентной практики Европейского суда по правам человека относительно права на жизнь в контексте биоэтики. Предложены пути достижения международного консенсуса для решения этих проблем на основе международного права и дальнейшего предотвращения нарушений права человека на жизнь с учетом развития инновационных достижений в биомедицине.

Показана роль христианских ценностей как определяющих факторов европейской правовой культуры в защите жизни и достоинства человека в свете развития биоэтики, а также их влияние на становление и развитие права человека на жизнь в международном праве.

Ключевые слова: право человека на жизнь, биоэтика, международное право, международное биоправо, научно-технический прогресс, биомедицина, инновационные биотехнологии, эмбрион человека.

ANNOTATION

Ostrovska B.V. International legal regulation of the human right to life in the context of bioethics. *The doctoral dissertation written as a monograph.*

Dissertation for the Doctor of Law degree by specialty 12.00.11 – international law. V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The monograph is the first comprehensive study on the protection of the fundamental human right to life in international law in the context of bioethics. The evolutionary development of bioethical doctrine in international law is revealed: from the formation of the concept of the right to life as a component of international human rights law within the framework of the UN to the adoption of international treaties on bioethical aspects of the right to life arising from the development of innovative biomedical technologies, as well as international mechanisms for its provision.

International legal issues related to the development of scientific and technological progress in biology and medicine, in particular the use of innovative biomedical technologies for human cloning; cryopreservation of human cells, tissues, organs and embryos; obtaining human embryonic stem cells; genetic diagnosis; genetic engineering; abortion and assisted reproductive technologies; euthanasia; use of human anatomical materials (organs, tissues, cells and blood) for research purposes, donation and transplantation during life and after death, etc, are explored. Threats and challenges to human life in the process of applying these technologies, are defined.

The influence of the institutional systems of the United Nations, the Council of Europe and the European Union on the formation of international biolaw based on the generalization and systematization of acts of these international organizations, as well as the case-law of the European Court of Human Rights on the right to life in the context of bioethics, are researched. Ways of achieving international consensus to solve these problems on the basis of international law and further prevent violations of the human right to life, taking into account the development of innovative advances in biomedicine, are suggested.

The importance of protection of human life at the level of universal international law on the basis of the specified bioethical concept is emphasized. Attention to the need for unification of international legal regulation of bioethical issues in the field of human rights, which is currently open to the international community, is attracted. The necessity of establishing

and approving general international ethical standards in international law as a long-term strategy of the international community to protect human life and dignity is proved, in connection with the diversity of legal, cultural, religious traditions and differences in national legislation.

The role of Christian values as determining factors of European legal culture in the protection of human life and dignity in the light of the development of bioethics, as well as their impact on the formation and development of the human right to life in international law, are highlighted.

The monograph is an interdisciplinary study designed for scientists in various fields of knowledge, especially lawyers, physicians, philosophers and other professionals, lectures, students and anyone interested in human life protection in the context of scientific and technological progress.

Key words: human right to life, bioethics, international law, international biolaw, scientific and technological progress, biomedicine, innovative biotechnologies, human embryo.